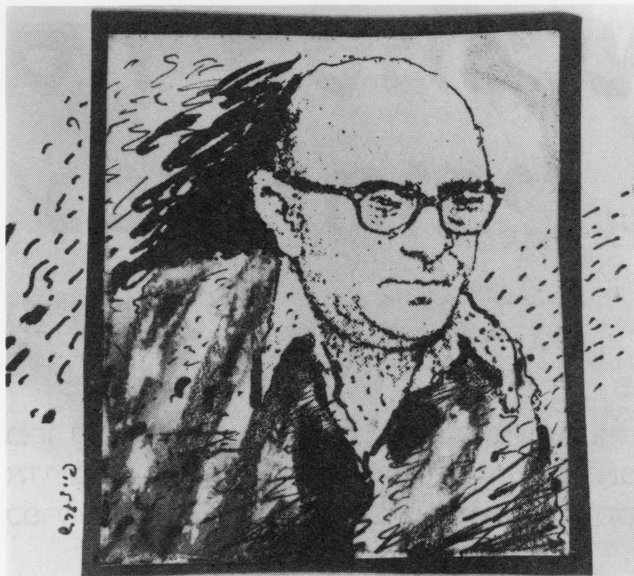

אהרן אפלפלד בין טראומה למודעות

שולמית גינגולד-גלבוע

ציור עודד פיינגרש

הסביבה סייעה להצפנה. כשבאתי ב־46 היתה בישוב אינדוקטרינציה חריפה, ישובית. אדם בא ארצה כדי להיות דומה לקיבוצניק, למושבניק, לתל-אביבי במכנסי חאקי. היו אלה דגמים אנושיים. האדם נתבע, במודע או שלא במודע, להיות תואם. היה לחץ חברתי גם מעצם הקיום של הסטריאוטיפ וגם מעצמך. מעגל סגור.

אני זוכר את המאמצים שעשינו אני וחברי כדי להשתנות. כיצד גירדנו את הלחי על מנת שיצמח זקן, כיצד עמדנו שעות מול הראי, לא עזר כמובן, אך פסיכולוגית, סייע... אחר כך באו שנים אחרות. עליות גדולות הציפו את הארץ והדמות הסטריאוטיפית של הקיבוצניק, איש הפלמ"ח, איש האצ"ל, לא בלטה. זה הקל מאוד. פתאום ארץ-ישראל שינתה את פניה. מארץ אידיאליסטית עם דמויות מופת לארץ של מהגרים. אין יותר דמויות שאתה אומר, כאלה יש להזדהות עמן, לחנך אליהן. ונדמה לי שהיה קל פתאום. הספרות העברית למעשה מטעה. הספרות העברית בנויה ברובה על-ידי הארץ. א.ב. יהושע, עמוס עוז, קניק, עמליה כהנא-כרמון, דוד שחר, ואני מונה באופן חפוז, הם ילדי הארץ. זה מטעה סוציולוגית. כך שבשעה שהחברה הישראלית היא חברת מהגרים — הספרות היא ארץ-ישראלית.

■ אפשר להעמיד מולם גם כן באמירה חפוזת את אורפז, צלקה, אפלפלד —

אבל, הנה, תראי כמה שנים זה לקח לאורפז עד שחזר. נכון, כדברייך, שיש בכך פועל יוצא של מצב סוציולוגי ולא ספרותי, קשיי שפה וכיוצא באלו, אבל בכל-זאת, הספרות העברית מטעה, סוציולוגית היא מטעה. בני דורי למשל, חברי, אלה שעלו עמי, אינם יכולים לקרוא את ספרי הגיעו כנערים ואינם יכולים. לא עברו את מכשול השפה ואף לא את המודעות. כשיש טראומה חריפה קוברים אותה בדרך כלל, מעבירים שכבה עבה על הזכרונות ובונים חיים חדשים ולפתח זה רובצת השטחיות, רובצים החיים החיצוניים. אפשר לחיות מתוך התייחסות אינטלקטואלית, אבל גם אז, אם אין מגיעים לעומק העבר — הכל חיצוני.

■ אם כך, כמי שכותב לכאלה שלא חוו, לכאלה שזכרונותיהם ועברם שונים, יש בכך תחושה של עשייה חינוכית, של יעוד (ונתעלם מהמילים הגבוהות), או שהיצירה היא צורך אישי, מטעמים אגוצנטריים?

מילים גבוהות כשליחות, יעוד הסטורי וכו' אינן באופיי. כך גם אגוצנטריות. אני עושה זאת מכיוון שלגבי זה צרוף של חובה ועונג. חובה, משום שאם אדם עבר משהו שלדעתו יש לו משמעות מסוימת לעצמו ולסביבתו — הוא מטפל בזה. והטיפול בחומרים, אף שהם כואבים, גורם עונג מוזר, כמו כל טיפול אסתטי. זו לא שליחות, לא יעוד חינוכי, גם לא צורך. צורך הוא הגדרה אישית מדי, חובה היא דבר רחב, עלי עבר דבר אישי וקיבוצי גם יחד.

הגורם לכתיבה אינו אחד. היסטוריון, עוסק בעבר. בכתיבה, העבר יכול להיות דומיננטי אך יש גם הווה, גם עתיד. שלושת אלמנטים אלה ישנם בכל יצירה ספרותית. אני מתאר לעצמי שום תבנית-על אחרת של יצירה ספרותית. הבעיה היא, לגבי הספרות העברית, איך היא מסתדרת עם הזמנים הללו. היו זמנים שהיתה שקועה מדי בעבר, היו זמנים שהיתה אוטופית מדי. הבעיה היא איך, באופן הרמוני ונכון, משלבים את הזמנים. השואה למשל. זו טראומה נוראה, אך הבעיה היא להתייחס אליה כמסכת לאומית אנושית, לגעת בבעיה הקרדינאלית בעומק הנכון.

■ כשאתה מגדיר יצירה ספרותית כמגשרת בין זמנים, אתה יוצא, למעשה, נגד תוויות זמניות המודבקות לסופר. במילים אחרות, לדעתך, סופר של ממש אינו סופר של נושא מסויים, ואתה יוצא למעשה נגד תווית שהודבקה לך כסופר השואה —

פרס ישראל לשנת 1983. עגול פנים. חייכן. מצטנע משהו. בקול שקט, רך, שאינו משוחרר ממבטא יהודי-אירופאי, נאמרות מילים בזהירות, לעתים ברמיזה. 12 ספרים שיש בהם כפור, מיכיות, שלגים — ופלאות. ואין הוא אומר ישראל אלא תמיד — ארץ-ישראל.

■ במאמר שלך משנת 1977, שכותרתו 'על הרגשה אחת מנחה ונמשכת' אתה כותב: "הרצון הוא אשליה, האינסטינקט העיוור יורה לך את הדרך." כמי שהתגבר. לדבריו, על חסר תרבותי, על פערי השכלה, על בעיות שפה — עודך חש כך?

הקונטקסט בו נאמרו הדברים לא זכור לי, אך חושבתי שכונתם ברורה. לא נולדתי בארץ. כשהייתי בן שמונה פרצה מלחמת העולם השנייה. הפרידו ביני לבין הורי, תחילה אמנם נותרתי עם אבא, אחר כך לבד. נדדתי כילד ביערות, ברחתי ממחנה, והרגשתי שלא אני עשיתי את שעשיתי. לא יכולתי עשתה זאת, לא תבונתי עשתה זאת, אלא אינסטינקט עיוור, מנחה — כפי שהוא מנחה בעלי-חיים.

זו היתה תחושת ילדות חזקה מאוד, שנתתי לה ביטוי מאוחר כמבוגר. האינסטינקט באיזה שהוא מובן, היה המדריך. עם השנים, לאחר הרבה מאוד שנים, ההרגשה כבר לא היתה קיימת. שנות השלושים לחיי היו שנות הרקונסטרוקציה של האישיות שלי. באנו ארצה, אחרי השואה, ילדים בני 14 — 13 בלי אוריינטציה, בלי השתייכות. לא ידענו מי אנחנו. למה אנחנו כאן. לקח לי הרבה מאד שנים לבנות את האישיות שלי, לשחזר אותה. בתהליך זה עזרה לי מאוד הכתיבה. לא. לא היתה זו תראפיה, אלא שחזור העבר. כשהגעתי לכתיבה הייתי מעבר לתראפיה. הכתיבה היא כבר שלב של מודעות, מעבר לתראפיה. הימצאות בתהליך תראפויטי אינה מצב טוב לכתיבה. כדי לכתוב צריכים להיות בדיסטאנס מסויים.

חשוב היה לי מבחינה אישית וגם מבחינה תרבותית, לשחזר את הבית, את המקום, המקום בו נולדתי. איבדתי הכל בגיל בו אין עדיין תודעה. היה חשוב לי להחזיר את השנים הללו, את גורם הסביבה, להשלים, למלא את החללים, את הריקות.

■ באותו מאמר דיברת גם על שיכחה, על חיים "בשטח החיצון של התודעה" —

לכל משפט יש מטען ביוגרפי. באנו ילדים עם זכרונות מרים ובלתי נעימים. באנו לארץ יפה, ירוקה, עם אנשים צעירים, יפים. הרגשנו עצמנו כל-כך קטנים, נמוכים, בלתי יעילים. משך שנים רבות, עד הצבא, השקענו מאמץ אדיר לדכא כל מה שהיה ולבנות עליך אישיות אחרת, נאה יותר. כל הילדים שבאו בעליית-הנוער חשו כך.

■ תחושת הנחיתות והרגשת הבידוד לא היו אם כן תחושתן של עדות מסויימות, לא אשכנזיות, כפי שמקובל עתה להדגיש —

ברור. תחושת הנחיתות נבעה מסבל מכוער, מדכא, לא מרומם. כצאן לטבח. פאסיביות. לא נשאנו עמנו סבל יפה של גבורה, של 'הגנה', של 'אצ"ל', של 'לח"י'. לכן עשינו את כל המאמצים להצפינו. היו שעשו מאמץ אדיר כדי שלא ידעו שהיו בשואה. החליפו את השם. שינו את הפיזיונומיה. הרצון היה כל-כך חזק, שהביא לשנוי האישיות, כאילו. רק לאחר שנים רבות היה לאחדים כוח לומר, היכן האני?

התנ"ך והומירוס כבר אמרו הכל, לסופר נותר רק המשפט הייחודי. מבחן הפרטים.

רצוי פער של זמן, 5 – 3 שנים, בין הכתיבה לקריאה הסופית, לפירסום.

בנובלות שלי מצוי העבר בהווה ובעתיד.

כשסופר נותן את העולם הפנימי שלו – הוא אמין. מתקן עולם הופך בדרך כלל לפלאקט.

מוכלל זה גנאי. ברור שלאט-לאט אתה לומד להתבונן התבוננות יתר בסביבתך. מי שקרא את מיכאל אור – על קבוצת נערים שבאו לישראל ובמקום לחיות בה חיים בהזיותיהם, קורא להתייחסותם לישראל מיתוס – מחטיא.

בקרב עתידות לצאת לאור שתי נובלות, וכפי שאמרתי, אני שומר כל נובלה מספר שנים, בהן אני מנסה להעמיד מבנה כולל מסויים שילך אל העבר המאיר את ההווה –

■ **זהו הרי העיקרון בכל יצירותיך. ומה לגבי הגיבורים, גם בהם הפרט אישי ומייצג גם יחד?**

הבעיה היא שתמיד יש מצד אחד ייחוד ומצד שני יצוג. כלומר ייחודי וחד-פעמי וגם יצוגי, מייצג מקום וזמן. זו בעיה, שהמזוהות לא תשאר מזוהה מדי, ונכון, שהיצוג לא יהפוך לתיעוד הסטורי. זהו איזון עדין שקל להחטיאו. עבר במובן טהור לא קיים. בנובלות שלי העבר מצוי בהווה ובעתיד. אני מנסה לשקף מעין מאה שנות בדידות, לא סאגה, כי המשפחות, החיים, התפוצצו. בסאגה, אם היא קיימת, יש רציפות, אצלנו צריך לשחזר כל הזמן. לדוגמא, לפני מאה שנה רוב העם היה, טריטוריאלי, במזרח-אירופה. רק לפני מאה שנה. עכשיו? מי לאמריקה, מי לארץ-ישראל. זו התפוצצות מהבחינה הטריטוריאלי. רק לפני מאה שנה היתה אידיש שפת היהודים, עכשיו עברית. ראי איזה דברים התרחשו, לא תמורות, מהפכות. תוך מאה שנים חלו התפוצצויות וולקאניות. שינויים סוציולוגיים. כולם מעניינים בלי קץ. קומוניזם מצד אחד, ציונות מצד שני. הסתגרות דתית מצד אחד, פתיחות מן הצד השני. שפע עצום. במובן זה, לגבי סופר, טראגי לומר זאת, אך השפע עצום.

ואני משתבח שביכולתי לאהוב יהודי מתיישב, יהודי זעיר-בורגני ויהודי דתי באותה מידה. כל הצדדים מעניינים אותי – כי הם מצויים אצלי, אני מוקסם מקומוניסט ומחב"דניק.

הארץ הקטנה הזו. רק נחשוב מה עבר עליה מארבעים ושמונה ועד עצם היום הזה. כמה מלחמות טראומטיות, חיים של מלחמות רצופות, אין סוף לסבל.

■ **אינך חושב שיש מקום לאפלפלד פלסטיני?**

איני חושב שזה הגיע אצלם לממדי העומק כמו אצל היהודים. הם שייכים לעם גדול עם טריטוריות ענקיות, ואילו היהודים – איש לא רצה בהם. אם נדבר על אירופה, יהודי רצה לברוח – ואיש לא רצה בו. לא היה יהודי שיקבלו במקום אחר. עם קטן. מיעוט. שהכל רצו להכחידו.

ברור שיש כאן מאבק פוליטי, קשה וסבוכ – מיוסר – לשני הצדדים, אך שונה לחלוטין. כל אחד סובל על-פי דרכו אך יש להבחין ולא לערבב. ואני חייב להודות, כסופר יהודי, שהצד היהודי מובן לי יותר. אני פשוט לא ערבי. איני אוהב לעסוק בקלישאות ובמודלים. סופר חייב לתת את העולם הפנימי שלו – שם הוא אמין. בשעה שהוא מתקן את העולם יש סכנה שיהפך לפלאקט. איני מתיימר להיות סופר אוניברסאלי. אני יהודי. ארץ-ישראלי שבוחר את החומרים שלו מתוך חייו וממה שעבר עליו, מעט קדימה, מעט אחורה. אין לי יומרות של מתקן עולם או של מי שבא להקיף את האקזיסטנציה האנושית. יש לי טריטוריה מסוימת וזמן מסויים, שבהם אני יכול לטפל.

■ **להיות בעל פרסים, אין זה עול?**

פרס אינו נוגע לסופר. הוא נעים לו. נעים שמכירים בך, אך בלי ביקורת חריפה, מתמדת, נוקשה, אינך סופר. כל ספר הוא למעשה מחאה נגד הספר הקודם שכתבת. אתה רואה בו חולשות ופגמים, והמאמץ לתקנם הוא מאבק מתמיד. עבדת הרבה שנים, נדמה היה לך שהצלחת, אך מתברר שלא. הרצון לתקן את הפגמים באופן פרמנטני – זהו הדחף שבלעדיו איני יכול לתאר את כתיבתי.

פרסים הם תופעה חברתית חשובה, אך לא משמעותית.

לצערי, אני סובל מכך כבר הרבה שנים. התווית הזו. סופר השואה. אני הרי לא עוסק ממש בשואה. לעצמי, לא כל-כך איכפת לי מה אומרים, אבל מבחינת האמת – – הייתי רק בן שמונה כשפרצה המלחמה, המודעות הרי באה אחר כך. העוסק רק בשואה הוא היסטוריון של שואה. כל ספרות היא בסופו של דבר, כפי שאמר אליז, הזיכרון הקולקטיבי של השבט, ומבחינתנו, כארץ הגירה, יש בעיה. מבחינה סוציולוגית יש לנו קבוצות עם זכרונות שונים וטריטוריות שונות. כל קבוצה מביאה זיכרון וטריטוריה אחרים. זו בעיה, מכיוון שיש איזורים בהם הטריטוריה והזיכרון דלים ויש מקומות שבהם זה יותר מדי. יותר מדי היסטוריה, יותר מדי אירועים. קשה לגשר על הדברים.

■ **מצויים הרי סופרים לא מעטים, מבלי להזכיר שמות, הכותבים על השואה במפורש, מבקשים שיהיה אותם עם השואה.**

קטסטרופות מנוצלות לעתים קרובות על ידי אנשים. כל מאורע סנסציוני מנוצל. מה לא נכתב על השואה? ! צריך הרבה אחריות. הרבה יושר אישי. ניצול השואה של רבים הוא טוטאלי. כמו במסחר.

■ **נעבור לסגנון כתיבתך. ב-80, בביקורתך על 'מכוות-אור', הגדיר פרופסור גרשון שקד את כתיבתך כ"אימפרסיוניזם מסוגן ואלגוריות מופשט" –**

אגיד לך, איני אוהב זאת. אני איש מעשה. לוקח דף, כותב, קורא ויודע מה מיותר, מה מוסיף, מה מוריד. בכתיבה אין שום מיסטיקה. אני פשוט עובד. אימפרסיוניזם שייך לתקופה מסוימת, לתמונות מסוימות. מי שמתמודד עם קטסטרופה, לפניו ואחריה, יכול להיות שייך לכך?

■ **אך אלה הרי הגדרות היוצרות מושג חדש משום ההצמדה של הניגודים, כמעט אחדות-ניגודים, הגדרת מה שאי-אפשר להגדירו במושגים המקובלים, ראה זאת כמחמאה.**

לאחרים קל יותר להגדירך מאשר אתה את עצמך. בשבילי כאמין היתה תמיד בעיה איך להתמודד עם השואה. אני חושב שכל ההווה היהודית, ממלחמת-העולם הראשונה, היא טראומטית, מעבר לשיעור הנורמלי.

■ **נישאר עדיין בסגנון. ב-78, בנתח את 'תור הפלאות', כותב פרופסור דן מירון, שישנו שיחורר "מפויטיות מכשילה וממטאפוריות עודפת", אלה היו חסרונותיך?**

ברור שכשכותבים סיפור קצר מבקשים להגיע לתמצית מסוימת ולכן משתמשים בדימויים רבים, מצמצמים ככל האפשר, בשלב מסויים יש עודף. אדם יכול לומר לקביעה הנ"ל לא! כך צריך להיות. ספור קצר כשיר לירי – מבקש צימצום. במחוז אחר, ברומן, זה כבר אחרת. רומן אינו עומד בתמציתיות. יש להכניס אלמנטים אחרים. איני רואה בעודף חטא-נעורים. כשפירסמתי את ספרי הראשון הייתי כבר בן שלושים. התחלתי לכתוב בגיל עשרים וחמש לערך. תחילה רק גמגומים. הרי לא כתבתי בשפת האם, לא רכשתי השכלה, הרי אף פעם לא למדתי בבית-ספר, לראשונה, למדתי באופן מסודר – באוניברסיטה. עד שמלאתי את מצבורי לקח זמן. כתבתי שירים. גמגומים.

השכלה, תודעה, להגיע אליהם לוקח הרבה זמן. יש המגיעים לכך באופן הדרגתי. מלווים אותם מורים, הורים, חברים. אני הייתי זאב בודד. אני מאמין בעבודה. אמנם אי אפשר לחיות ממנה, ואני מלמד באוניברסיטת באר-שבע ספרות יהודית מודרנית, אך אני כותב הרבה, כל יום. בבית, בבית קפה. ארבע-חמש שעות ליום.

במשך השנים, אדם – כמו אדריכל הבונה עיר ומתכנן גשרים, תאורה, כבישים, בניינים גבוהים, בניינים נמוכים – כך האישיות כבר בנתה את הקונסטרוקציה המתאימה לה. עכשיו בא העיבוד של הפרטים. כי בסופו של דבר, הסופר נבחן בפרטים. מה כבר יכול סיפור לספר שעדיין לא שמעת עליו? הסיפור נבחן במשפט הייחודי שלו – בו באה לידי ביטוי אישיות הסופר, אחרת, מה עשית? התנ"ך והומירוס. כבר אמרו הכל. נותר רק מבחן הפרטים. ואחר כך אני משאיר פער של זמן. שלוש עד חמש שנים, רצוי חמש, בין הכתיבה לקריאה הסופית. הדברים צריכים להיות מונחים. כן. ברור שלא עשיתי זאת עם ספרי הראשונים. רק אחר כך הבנתי כמה חשוב להינתק, יש ערך ליצירה כשהיא מונחת במגירה, היא עובדת בעצמה. יש לך דו-שיח איתה.

מטבעי אני נוטה מאז ומתמיד לתמציתיות. איני סובל עודף. אני פשוט מוחק.

■ **ולדעתך, התייחסותך למציאות הישראלית השתחררה מתדמית מיתית של חברה קולטת?**

בהחלט. חלק מתפיסתי היא שסופר מתמודד עם מה שאכן קורה כאן ועכשיו. כשהייתי צעיר נטו הסיפורים הקצרים שלי למוכללות מסוימת. כל מוכללות היא בסופו של דבר חוסר-אונים. אבל נדמה לי שבששת הספרים האחרונים, כשיצאתי מהסיפור הקצר, השתנו הדברים.

מבקר קורא ספר של משהו מלפני שלושים שנה וזה נשאר בתודעתו, בלי לראות שאדם משתנה, קצת לומד, קצת מתבגר, ואני מדגיש זאת כיוון שבעיני